

БЪЛГАРИЯ- 1300

СРЕДЕЦ, КРЕПОСТ БЪЛГАРСКА

Между големите дела на хан Крум безспорно най-голямо е включването на онези територии на югозапад от младата държава, които отдавна вече са били обитавани от славяни. Наистина, съсем различна би била съдбата и историята на българския народ, ако това не бе осъществено още в първите години на IX век.

Десетият век е златният век на България, но деветият е решителният, изпълнен със смели и съдбоносни действия, които определят бъдещето на страната — разширяване и устрояване, законодателство, укрепване и мирно строителство, покръстване и създаване на славянска писменост.

В края на първото десетилетие на това забележително столетие, в 809 година, завърщайки се от един поход по течението на река Струма, хан Крум застава с войските си пред Сердика, твърдо решен да я овладее. Но това не е лесно. Грацът има дълъг опит да се отбраня-

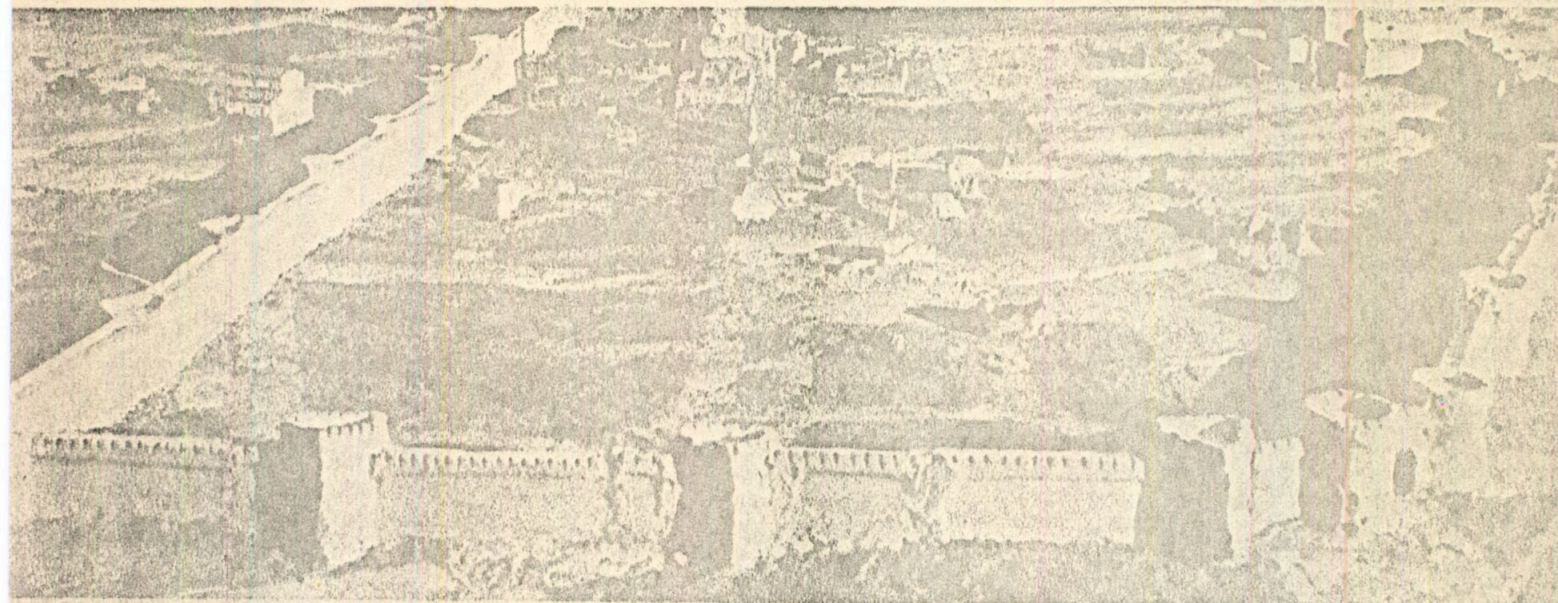
ва — неговото кръстопътно положение му е струвало не едно вражеско нападение. Първата му защитна стена е строена във II век, в IV тя е изцяло преустроена, в VI век е удвоена на дебелина и са добавени нови кули. Пред българската армия стои една непристъпна крепост. Четирите ѝ главни порти са затворени с падащи врати, обковани с желязо, плъзгащи се в жлеbove. От двете им страни има по една петобъгълна кула. От нейните бойници може да се обстрелва всеки, който успее да достигне портата.

Но до портите не се достига лесно. На 20 метра от крепостната стена има друг външен зид, който я обхваща отвсякъде. Това е първото препятствие, откъдето и да се приближава нападател. Отбраната на този външен зид, наричан на гръцки протейхизма (предствие) има за задача да задържи нападателя, да го отблъсне, ако може, а ако не — да осигури време за под-

готовка на защитата на главната градска стена. По протейхизмата също има наподобяващи кули островърхи издатыци, от чиито площадки се отбранява протежието на стената.

Преодоляването на протейхизмата съсем не е означавало за нападателя победа над града. Всъщност той се е оказал в тесен коридор, където маневрите били затруднени. Отдалечаването на войската от стените е ставало през портите на протейхизмата, които не са били големи. Вероятно при обсадата на Сердика хан Крум е успял да се справи с тези трудности.

Но същинската градска стена е насочвала към българските войски верига от гъсто разположени кули — кръгли, каквито са били старите и островърхи, по-трудни за атакуване, тъй като ударите на каменометните машини са рикоширали от стените им. Най-вероятно е, че главното усилие на хан Крум е

Така е изглеждала Средецката крепост

тина от някои сведения става ясно, че готите ще да са я нападнали и може би тежко засегнали през III век, че през IV-ия вестготите едва ли са обиколили града, без да го застрашат, че хуните през средата на V век са разбили защитата му и са налезли за грабеж в него. Защо не е устоявала тази яка крепост на нападенията на тези племена? Защо не е придобила славата на непристъпна?

А ето как я бранят българските войски от IX век насетне.

В 972 г. Преслав пада в ръцете на Византия. Столицата се мести на югозапад, първо в Средец, после в Охрид. Започнала е епичната и дълга борба с Византия, в която югозападните български земи отстояват независимостта на България няколко десетилетия. И сред крепостите в тези земи най-голяма роля играе Средец.

Самуил изпраща в Средец брат си Арон да ръководи неговата отбрана. Но византийските домогвания до тази крепост са използвали класическото средство на интригата, за да бъде привлечен Арон на византийска страна. Самуил не се поколебал да убие брат си в интерес на страната. Оттогава неговото име се свързва с отбраната на Средец и с големите военни победи в неговата околност. Апокрифна българска летопис разказва за подвизите му в Средец, като го нарича цар Селевкия, който оттук именно управлявал.

В 986 г. византийският император Василий II, който получи по-късно прозвището Българоубиец (Булгарохтон), предприел първата си про-

дължителна, но безуспешна обсада на Средец. Изтеглянето му от Софийското поле завършва със страшно поражение в Ихтиманско, при прохода Траянови врата, където Самуил го нападнал внезапно. В български ръце останали много пленници и голяма военна плячка. Самият император едва избягнал с бягство смъртта, защитаван от арменска пехота.

След няколко години същият този Василий отново повежда войски към Средец и отново се завръща без успех. Третият поход на Василий към Средец е в 1004 г., след като разбива при Скопие цар Самуил. На този път крепостта Перник посреща удара на византийската армия и я принуждава отново да отстъпи.

Минала жестоката 1014 г., когато нещастие то на ослепената армия довело до удар и смърт българският владетел. България все още отстоявала независимостта си. Василий изпратил към Средец отличилия се в битката при Беласица военачалник Никифор Ксифиас. Този път византийците успели да се справят само с крепостта Бояна — Средец отново оставал непристъпен.

През 1016 г. Василий пак повел войските си към Перник и Средец. Двата близки града отговорили с такава организация на защитата си, че 88-дневната обсада на Перник останала без резултат.

Това е историята на борбата на Средец с Византия. Със сила крепостта не е била превзета. Нейната отбрана се осигурявала с отлична стратегия, която включвала цяла

система от по-малки крепости. Градът на възела на пътищата също се бранел яко.

Капитулацията на целия този район означавала и край на войната и налагане на византийската власт в българските земи. Кракра Пернишки изпраща символично ключовете на крепостите в Одрин, по брат си и по сина си, след като и последният български цар Иван Владислав загинал при Драч през 1018 г. Средец е също между непревзетите със сила крепости, но общата капитулация принудила града да отвори портите си за завоевателят.

Такава е военната съдба на Средец през време на Първото царство. Събитията ѝ са предадени лаконично от византийските автори и единствен български извор за тях е апокрифният разказ за цар Селевкия.

Но тези събития са оставили и други следи, дълбоки и трудно различими рани по средецката крепостна стена. Византийската армия е разполагала с най-добрите за епохата обсадни оръдия и машини. Тя си е служела с наемници от различни страни — от норманите до печенегите — и всяка народност е внасяла в бойните действия своя опит и умение, свои традиционни военни техники, постоянно усъвършенствувани в тази страшна професия — военно наемничество. Разположен в равнина, отвсякъде достъпен по пътищата, които водят към него, незащитен нито от скали, нито от дълбоки реки като други средновековни градове, Средец имал една опора — крепостта и нейните защитници. И само останките от крепостта са достигнали до нас да

разказват за тези времена. Външните лица на стените, кулите и портите носят отпечатъка на събитията. Археологът открива по тези следи местата на най-силните удари, дълбоките рани от каменометни машини и тарани, следите от бушуващи огньове, пробивите в долните етажи на кулите, фаталните места на битките...

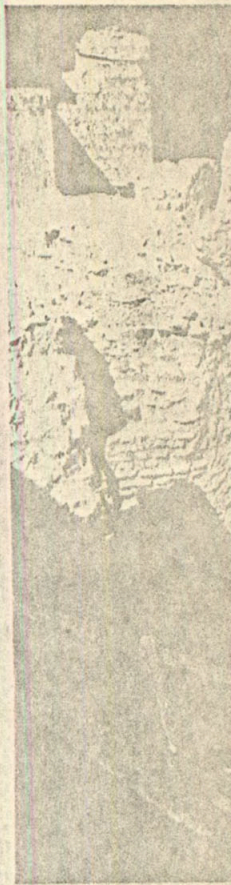
На Сердика и нейната крепост българският Средец дължи огромна благодарност. Сердика му е оставила в наследство изключително здрава и добре устроена крепостна стена, яка и сигурна защита. Но тази стена се покрива със славата на непристъпна и непревземаема едва когато български войници застават зад стените ѝ. Волята на нейните защитници дава издръжливост. Те преграждат с оръжие, камъни и тела всяко слабо място, всеки опит за пробив среща тяхната бързина и решителност.

Първата голяма епопея на Средецката крепост отминава в историята. Градът живее под византийска власт, завладян, но непокорен. Бунтува се Боянската крепост с войводата Ботко, вдигат се на въстание средецките богомили. Докато въстанието на Асен и Петър връща независимостта на България. За Средец настъпват времена на

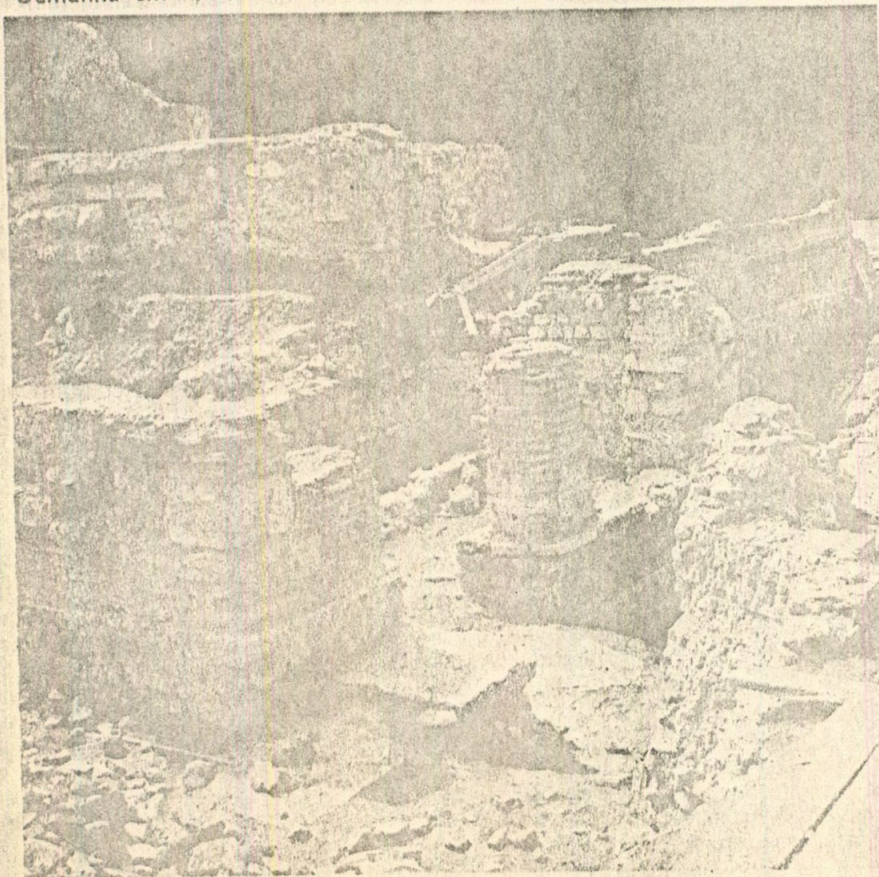
голям стопански и културен подем. Държавата на Иван Асен II се е ширнала до три морета отново и Средец е в сърцето ѝ — град за търговия и контакти, за книжнина и изкуство. Но крепостта също иска далновидни грижи. В тези години на спокойствие нейните военни управители предприемат основен ремонт по цялото ѝ протежение.

Портите са заменени с нови, цели обковани в желязо, но прикачени на оси, а не падащи. Кулите от двете им страни са потегнати и преизградени, където са най-пострадали. Ъгловите кули от кръгли са преустроени на четириъгълни, обхванати отвън с големи блокове. Малките стари вратички от кулите навън са навсякъде зазидани, а са отворени нови, по-скрити от старите. По протежението на стената са се натрупали развалини, избити са дълбоки ями в зидарията. Всичко това се замазва и затрупва, поставят се нови по-високи цокли. Стената сякаш усяда по-дълбоко в тази древна земя. Отвътре покрай нея казармените помещения се увеличават.

Тече четиринадесетото столетие, пълно с бляскави успехи за България, оставила следа в книжнина, строителство, живопис. А дълечният тътен на османските на-

Останки от крепостните стени на Средец

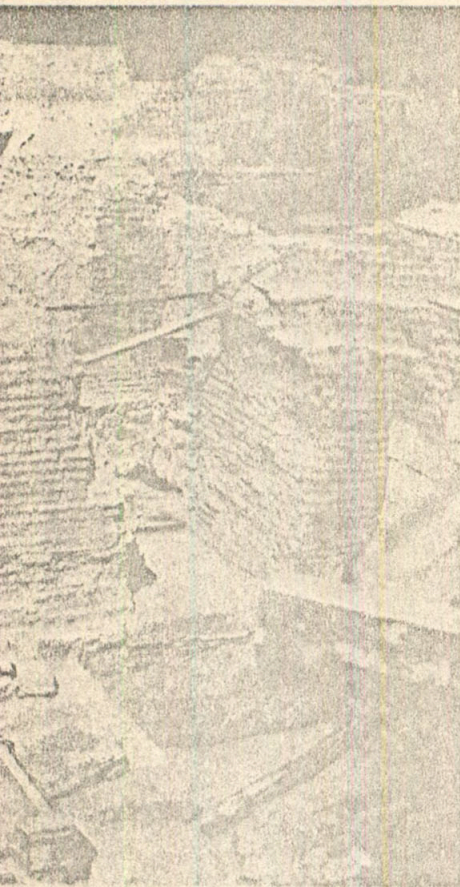

шествия вече се чува на Балканите... Византия и Балканските държави ще понесат ударите на тази лавина, ще горят градове и ще гинат хора. Но ще се води и дълга и отчаяна борба.

И отново София ще заеме достойно място в тази борба, ще застане на пътя на завоевателя и дълго ще задържа силите му край своите стени.

София не е сама в тази борба. С нея са околните крепости — Урвич и дори отвъд блатото на Хемус Боженица. За големия и важен град воюват непристъпните твърдини край проходите. За тях ще разказват легенди и песни или пък лаконични надписи като тези на севаст Огнян, който воювал за цар Шишман и „много зло изпатил“. Сяните Шишмановци ще сплетат името си в тези предания за борбите около София.

Но в големия финален двубой София ще бъде лице с лице с неприятеля. Цели три месеца тя ще вижда от бойниците как полето и друмищата из него са в ръцете на османската армия, ще следи подготовката ѝ и ще посреща набезите на войските, ударите, които се сипят по стени и порти. Дългата обсада ще изтощи цветущия град, но няма

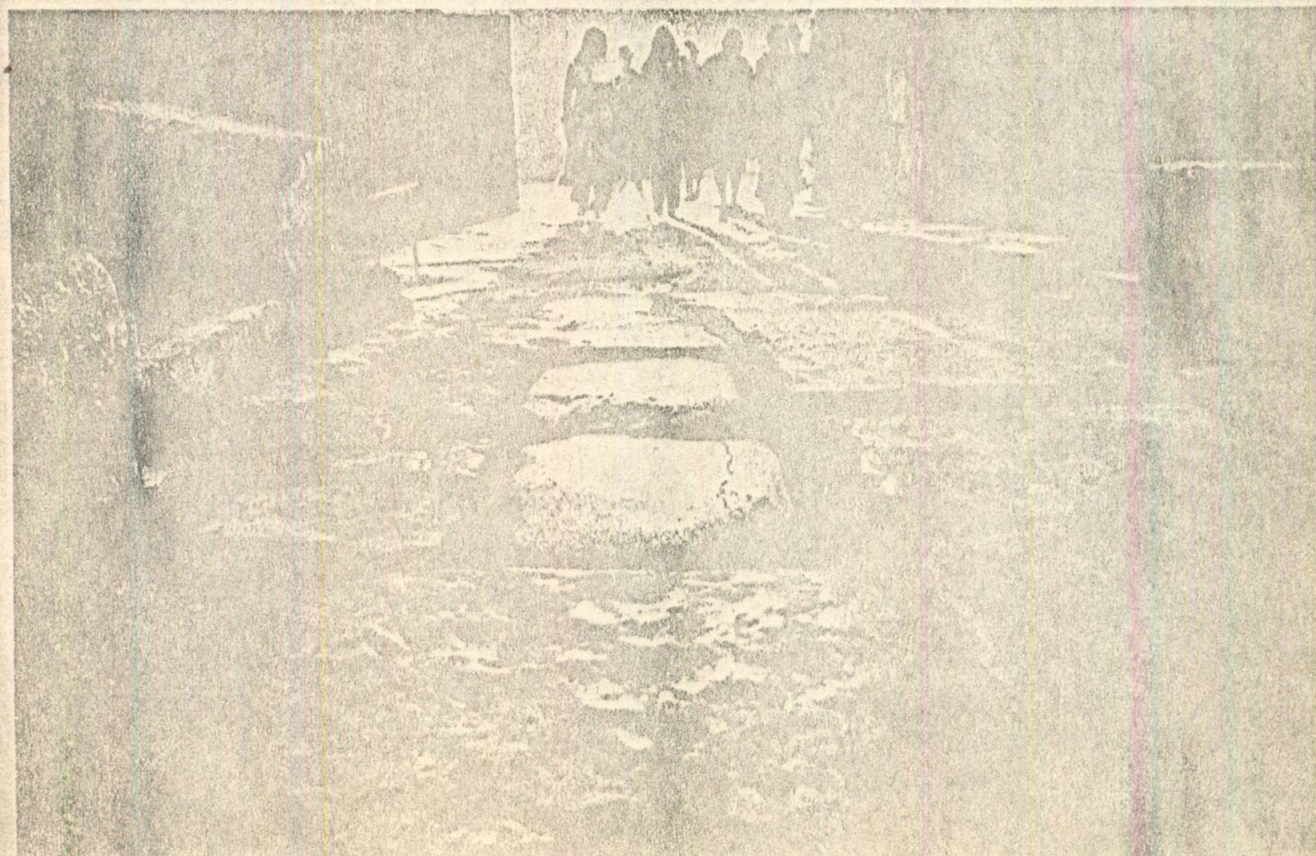
Подлезът ни връща назад
в столетията

да го постави на колена.

Пак неприятелска ръка ще запише какво е било тогава. „За съжаление досега крепостта София не можа по никакъв начин да се превземе с нападение или с щури. Тая крепост е силна, здрава и много яка, та всички наши налитания и атаки остават безполезни и дори вредни. Много загуби се дадоха от дин-ислямските храбри войници, които се саможертвуваха като курбан. Аз, като румелийски бейлербей, водих лично на атака храбрите войски, но нищо не се сполучи и се връщах надире без успех. Убедих се, не тая яка и много здрава крепост не ще може да се превземе със сила и юначество, ако не се употребят в случая някоя хитрости и изкусни военни планове. . . Още от старо време крепостта е била добре укрепена отвътре с всички приспособления на военното изкуство. . . Вътре в крепостта има многобройна кюфарска отбрана армия, войниците на която са едри, мустакати и добре калени в боеве, само че са навикнали да пият вино и ракия, с една дума хора веселци. Откъм продоволствие крепостта има в изобилие жито, брашно и жива стока—едър и дребен добитък. Софийската равнина е много богата в земеделско и скотовъдно отношение; тя може да храни за дълго време огромна армия. Военни провизии, припаси и военно-железарски работилници има в крепостта предатъчно, с и оттам може да се на-

бави всичко, що е употребено за войската им. Индустриални заведения, занаятчийници и работилници в София има доста; там се обработват тънки и дебели вълнени и памучни платове, с които се обличат кюфарските войници, както и многобройното население, което живее там. София, като заобиколена от близки гори и планини, има предизобилно студени балкански води за пиене на населението и за поене на множество стада, с които тъй много се слави тая страна. Климатът е добър, умерен и много здравословен. Овощия от всякакъв вид и лозя там има в изобилие. Търговията на града е доста развита, защото за всички страни се виждат, наредени като пиявици пътища, по които сноват пътници търговци, търговски керани с разни стоки и изделия, които се работят в София и се пръскат по всички посоки на Румелия и по-нататък. Пътищата и друмовете са много големи. Полята и горите са пълни с изобилни трези и овощни дървета; има и големи планински дървета за градеж. По софийската равнина се срещат много диви животни, като чакали, вълци, сърни и др. София и софийското поле, следователно, представляват истинска райска ябълчова градина. . .“

Ето как турският ръководител на обсадата Лала Шахин описва труднопрезиманата крепост, града и околността му, слагайки някои особено интересни шрихи в тази картина. Неговото описание е предадено заедно с разказ за последвалите

било насочено срещу портите. За това свидетелствуват археологическите наблюдения. Сигурно е бил постигнат и пробив в някои от тях. Защото иначе Сердика едва ли би се предала. Градът е имал условия да изтърпи обсадата, имал е във вътрешността си и горещ извор, ако бъде прекъснато снабдяването му отъвън с витошка вода.

Според византийският хронист Теофан Исповедник, хан Крум избил 6000 византийски войници от сердикийския гарнизон, много граждани и разрушил града. Тенденциозността на това сведение е много явна. То влиза в противоречие и с по-нататъшния разказ на автора, който казва, че византийският император Никифор не искал да попилва спасилите се военачалници.

Още по-трудно е да се приеме, че хан Крум, който със завладяването ѝ превръщал Сердика във важна крепост във вътрешността на страната, ще ангажира силите на армията си с тежката задача да се разрушава този голям здрав строеж. Напротив, крепостта му е била нужна в колкото е възможно по-добро състояние. По всяка вероятност най-тежко са били пострадали портите и кулите край тях.

Първите български преустройства по крепостта започват именно с възстановяване на портите. При източната порта (в подлеза пред Партийния дом) и при западната (на ул. „Вашингтон“ зад магазин „Явор“) портите се откриха в техния преустроен по това време вид. Градежът от бели каменни блокове по лицевата страна и пълнеж от разноформени камъни и хоросан в дебелина, с хубаво загладени с розов хоросан фуги е много близък до този на Омуртаговите строежи в Плиска. Именно след смъртта на Крум в 814 г. и след като Омуртаг сключва тридесетгодишен мир с Византия, по времето на голямото строителство навсякъде из страната, ще да е била стегната и сердикийската крепост. При това преустройство на портите са били свалени тържествените надписи на гръцки език, изчукани върху мрамор и поставени над всеки от четирите главни входа, в които се говори за изграждането на първата крепостна стена по времето на императорите Марк Аврелий и Комод. Дотогава при всяко от големите преустройства на крепостта — през IV и през VI век — тези надписи отново почетно са били вграждани в портата, с лице, обърнато към алиацията в града, с обичайния поздрав „Добра сполука“ на първия ред, с много титли на дваната императори, при които „градът на сардите е получил крепостни стени“.

Но това не е било вече „градът на сардите“, а Средец, град със славянско име и славянски гарнизон. Още преди да се изпълни той с българско население, първите му нови обитатели са се настанили зад бойниците на крепостта. Това не са предположения, а сигурно установени по археологически находки факти. Цялото преустройство край североизточната кръгла кула (сега на ул. „Искър“ и „Сердика“) е покрито на определено равнище с натрошените славянски гърненца, с които са си служели войниците. Тези непретенциозни съдчета, украсени леко и живо с връзани вълни, черти, засечени спопчета и „нокътчета“ са първите и сигурни следи от трайното присъствие на българските славяни край древната крепост. Бодрото и бдящо присъствие за охрана на един град, който сега е навлизал в българската история, за да играе в нея първостепенна и все по-голяма роля.

Заслужава да се обърне внимание, че от това време — X век — в София почти не се откриват съдове от прабългарския тип керамика, който в това време изобилствува в

селищата в Североизточна България наред със славянския тип. Като тълкуваме езика на находките, това означава, че в Средец хан Крум е дал ново доказателство за своето пълно доверие в славяните и славянските вождове и на тях е поверил тази важна крепост. Това е изпълно в духа на неговата политика на консолидация на единството на народността.

Ако се направи една проста сметка, ще се види, че софийската крепост, свързана в представите почти винаги с античността, когато тя е построена, е служила на средновековна България почти толкова, колкото на римската власт в тракийските земи. Издигната е около 176 г., завладяна е от българите в 809 г. — служи на Рим и Византия малко повече от шест столетия. А на България — до 1382 г., т. е. почти толкова време.

Но двете половини на двадесетвековната история на крепостните стени не са разностойни. В първата половина тя се строи и два пъти основно се преустройва, но нито една голяма битка не е отбелязана в анализите на старите писатели. Наис-

Останките от крепостните стени

събития от османски автор от XVI в. Според него, заменилият Лала Шахин турски пълководец Индже Балабан бей принамил чрез един потурчени християнин, Узундже Сундук, ръководителя на отбраната Янко Софийски на лов в ихтиманските гори, залозил го там от засада и така принудил крепостта да капитулира.

Не така изглеждат фактите в свет-

лината на археологическите разкрития. Неми, но и красноречиви следи показват, че стените на града са защитавани с всякакви средства, до последни сили. Дълбок пробив в основите им е съборил един участък близо до западната порта. През това злокобно място османците са нахлули навярно в града.

Но преди да падне софийската крепост, нейните защитници доказ-

ват как трябва да се посрещат неприятелят дори когато той е многократно по-силен. В тази последна битка крепост и град се превръщат в едно единство. И навярно не е случайно, че Лала Шахин свързва непревземаемостта на София с възхищението си от самия град и неговите жители.

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

ПСИХИКА И БЕЗТЕГЛОВНОСТ

Удиви ме поведението на Юрий Гагарин в състояние на безтегловност. Летяхме в самолет „ТУ-104“, пригоден за експерименти при такива условия. В този самолет безтегловността продължава общо 23 секунди. Всички седалки от салона на самолета са извадени, а стените и подът — постлан с мек телих. За да възникне безтегловност в самолета, той трябва да лети по парабола, т. е. по дъга, отначало да се издигне нагоре, после стремително да пикира надолу.

Ще направим анализ на реакциите на хора, изпаднали в такова краткотрайно състояние на безтегловност.

Дотогава Юрий Гагарин се беше тренирал в безтегловност, пристегнат към креслото на самолет-изстребител. Към тялото му плътно прилягаше скафандър. А ето че за първи път в просторния салон на самолета ние свободно полетяхме от ъгъл в ъгъл, запробрущаме се и увиснахме във въздуха в състояние на безтегловност.

Из протокола от наблюдението на Юрий Гагарин, сверен с данните от снимките по време на полета: „В момента на възникването на безтегловността дясната му ръка рязко се повдигна нагоре към ръчката, закрепена към тавана на самолета; лявата с широк замах се протегна напред. През това време се уснихва и разговаря със съседа си. В края на режима на безтегловност е възбуден и весел. На въпроса за впечатленията си отговаря: „Това е то — безтегловност!“

Из отчета на Юрий Гагарин: „Преди настъпването на безтегловността стоях в кабината на самолета и се държах за ръчката на тавана. Когато настъпи безтегловността, почувствах, че отплувам някъде, въпреки че продължавам да се държа. И то здраво. Неопикуемо чувство!“

Какво странно има тук? Поведението на Гагарин не беше като на новак, който за първи път се понася над земята под на салона на самолета. Но не беше и като на „ветераните“, които десетки пъти са изживявали изчезването на силата на тежестта.

Съществуват три типа поведение на хора в състояние на безтегловност. Тези, които спадат към първия тип (бяха отделени от нас в първа група), с настъпването на безтегловността започват в ужас да размахват ръце във всички посоки, опитват се да се хванат за нещо,

Имат чувството, че стремително се спускат или падат надолу.

Из протокола от наблюдението на инженер Е.: „По време на полета, до настъпването на безтегловността, Е. седи и разговаря с лекаря. В първите секунди на безтегловността той прояви двигателна възбуда, съпроводена с размахване на ръцете и реакции за хващане, издава произволни и нечленоразделни крясъци със своеобразно изражение на лицето (повдигнати вежди, разширени очи, отворена уста, увиснала долна челюст)... Невъзможно да се влезе в словесен контакт с него... След полета не помни нищо от тези свои реакции. Много се учуди от филма, на който е заснето поведението му по време на безтегловност.“

Из отчета на Е.: „Не разбрах, че е настъпила безтегловност. Внезапно у мен възникна усещане за стремително падане надолу в черна бездна. Стори ми се, че асичко наоколо се руши и се разлетява на парчета. Обзе ме чувство на ужас, не разбрах какво става около мене.“

И така — страх от падане, несъзнателни опити да се вкопчиш за нещо, за да се прекрати кошмарът от падането, което е като в зловещ сън. У хората от първа група всички тези усещания продължават четири-пет секунди. А след това — мигновен преход към радост и безсмислено щастие. Ужасът от падането се забравя, в действителност влиза физиологическият механизъм на „ретроградната амнезия“ (забравяне на това, което се е случило преди малко).

Човекът и неговите прадеди са израсли на Земята. Независимо дали седи, стои или лежи, той винаги има опора под себе си. Ние сме привикнали към силата на тежестта и не я усещаме. В хода на биологическата еволюция моментът на изчезването на земята опора се е превърнал в сигнал за начало на падане. Няма опора — следователно расте скоростта на приближаване към земята! В критическия момент (най-често това е краят на първата секунда от падането) в съзнанието се появява усещане за опасност и чувство на страх и следователно — необходимост от защита срещу стълкновението със земята. Влизат в ход формираните в течение на милиони години естествен подбор, рефлексии. Ръцете от само себе си се вдигат, готови да се вкопчат в какъвто и да е